

MÓRICZ ZSIGMOND ÚTJA

ÁGYBAN, LÁZAS BETEGKÉNT ért a »Hitel megtisztelő felszólítása, hogy Móricz Zsigmondról írjak, tehát a helyzethez illő állapotban: most ismét reánk nehezedik a végzet, megmutatja a kikerülhetetlen törvényt és a kikerülhetetlen felelősséget. Néha azután sorsunkra biz, de jaj, ha megfélelkezünk arcáról, intéséről, mert ez az arc egyszer csak fölemelkedik ismét. Móricz Zsigmond is a végzet küldöttje volt, úgy kezdte, úgy folytatta és fejezte be mondandóját, mint a névtelen, hajdani magyar pap: »Látjátok, feleim...« Nem tetszett mindazoknak, akiknek az élet: haladék egyéni ügyeik dús beváltására. Akik letagadják a végzetet, a törvényt, a mezítelen igazságot, a legmagasabbrendű élnivalókat és hazug, henye mesék, álmitoszok vígaszába ködösítik az embert. Olykor meg is tehetik, mert a végzet szunnyad s nem is jelentkezik mindig történelmi erők formájában, néha egy szellemet választ kinyilatkoztatóul, mint Móricz Zsigmondot. A kinyilatkoztató útja rögös, pályája szenvedés, jutalma kő és szitok, mert a szellemi és lelki elkorcsosultakat figyelmezteti az ember eredeti társadalmi, vagy kozmikus, olykor metafizikai helyzetére, rendeltetésére. Nem tehet mást, benne ég a jegy, nyílt és rettenetes arcával reá tekint a végzet. Móricz Zsigmond sem tehetett másként, a papi ősök sarja maga is pap volt, a fátum papja, beavatottja, akinek nyomában egyelőre nem sokasodtak seregek. Sírjánál is többen voltak az elhívottak, mint a hivatalosak; többen a hívők, mint a kíváncsiak. S mégis kevesen voltak, Budapest tanúságot tett, hogy nem az ő írója Móricz Zsigmond. Móricz népe pedig majd csak ezután ér el hozzá.

TIZENÖT ESZTENDŐS KOROMBAN történt véle első szellemi találkozásom. Ötödikes gimnázista voltam és egy kisvárosban szenvedtem. Nem bírtam atmoszféráját, »úri társadalmát«, terheit és bilincseit. Ekkor került kezembe egy megváltó könyv, Móricz Zsigmondnak »Az Isten háta mögött« című regénye. Ez a regény azt a környezetet fejezte ki, melyben én is éltem, – olyan ez a mű, mintha nem is regény, hanem óriási arányú környezetrajz volna, előkészület egy nagy regényhez. Móricz a tiszta emberi szabadságélmény szemével nézte a felvidéki kisvárost, tehát engem is megtanított: felszabadulni a nyügei alól. Megtanultam, hogy a »sötételátó«, komor életszemléletben olykor a legnagyobb emberi vígasz és fölény, tehát öröm rejtezik: forró tüzei elégetnek bennünk valami gyehehára-valót s fölszabadulunk, elsöprődnek az élet redves kategóriái, megnyílik előttünk a szép, szabad tér.

Következő Móricz-élményem »A fáklya« volt, az első világháború előtti magyar értelmiség regénye. Itt már egész komor pompájában kibontakozik a »tűzszerartás«: üszökké ég az eltévelyedett élet. Persze ez a tragikus »szertartás« Móricznál puritán, kál-

vinista erkölcsi értelmet kap. Támadói sohase vették észre ezt a fölötté jellemző Móricz-vonást, hanem éppen »erkölcsi oldalról« támadták, mert az igazság megszállottja volt és soha semmit sem volt hajlandó letagadni az élet valóságából, nem osztotta azt a korszerű tételt, hogy az »erkölcs«: kegyes hazugság. Hozzátegyem-é, hogy felfogása a legszigorúbb erkölcsi felfogás? Nem Móricz Zsigmondban volt a hiba, hanem a tévútra síklott társadalom fogalmi eltorzulásaiban és természetes következményében: az álpróféták ijesztő elszaporodásában. Az utóbbiak pedig olykor a »hű barát«, vagy pedig a »megérett tanítvány« báránybőrében terjesztették a gyorsan észrevehető farkasszagot.

Ezután sorra olvastam a Móricz-könyveket s midőn 1923-ban Szabó Dezső felszólított, hogy írjam meg első Móricz-tanulmányomat, a »Sárarany« Túri Danijában már az igazabb, valóságosabb Toldit láttam, tehát a mélyhagyomány teljesedését. Móricz akkor támadások pergőtüzében állott, a »destrukciót« éppen úgy reolvaszták, mint a zsidóbérencséget, egy akkor alakult előkelő folyóirat kritikai rovatának szerkesztője, aki később egyetemi tanár lett, kijelentette, hogy folyóiratukban Móricz Zsigmondnak a nevét sem szabad leírni. Még az emberek fülében csengett egyik kurzusköltőnek a verse, mely azzal vádolja Ady Endrét, hogy fajtáját pénzért eladta a zsidóknak; a vádat megkapó egyöntetűséggel Móriczra is kiterjesztették. Látszólag nemzeti szellemű reneszánsz készülődött, de nemsokára a magyar végzet legkülönb emberi mélységű megszólaltatói, az Adyban és Móriczban megújhodott ómagyar hang ellen indult meg a harc. A középhéreg felszínesen asszimilált elemei tolokodtak a porondra, hogy majd kiszorítják a szellemi életet uráló zsidóságot; természetesen nem »szorították ki«, hanem a magyar hangot próbálták elfojtani. Mások Móricz műveinek természetes társadalmi következményeitől rettegetek. A magyar realizmusnak csaknem minden időben ez volt a sora; főbűnek számított: megmutatni a valóságot, fölfedni a végzet arcát. A magyar realizmus szemben találta magát a társadalmi korhadtsággal s a felszínesen asszimilált elemek természetesen a »mélyzöngésű« magyar hang helyett jól felfogott gyakorlati okokból a társadalmi korhadtságot támogatták, saját szabad tenyészetük előfeltételét.

A HUSZAS ÉVEK ELEJÉN Móricz nagyon egyedül maradt, pedig Ady után ő volt a »magyar vallás«. A fiatal erdélyi írók bizonyára megrónak ezért a megállapításomért, pedig minden nagy emberi megnyilatkozás mélyén vallás él. A szocializmus is akkor volt erős és félelmetes, az első világháború előtt, midőn szinte vallásos folyamattá, »európai vallássá« nőtt; 1914-ben vált nyilvánvalóvá, hogy vallásnak mégis gyatra s az utolsóelőtti lépésnél meghátrál. A szellem nagy műveiből sem hiányzik sohasem az átlényegülés és a megváltás érzése, vagy tudata. A fagyasztó »higgadság«, a stílus »feltétlen biztossága« és »megrendíthetetlen egyensúlya«, a »ragyogóra csiszolt« racionalista okfejtés indokolatlanul gögös csillogása: csak egy részlete, darabkája az egész embernek. A nagy művekben és cselekedetekben pedig az egész ember van je-

len. Ezért nem értik a szűkebbre szabott utódok Ady vallását, Móricz fátumát, a nagy nemzedékben jelentkező félelmetesen bőseges egészszet. Ha Móricz Zsigmond is olyan »szűkebbre szabott« ember és író lett volna, mint az utódok, bizonyára szabályos társadalmi regényeket írt volna, a történelmi materializmus és a »dialektikus életszemlélet« korlátolt szabályai szerint. Móricz szabása azonban különb volt: a biológiai létünk teljes átélésére és kifejezésére teremtett. Ennyire széles életet még egyetlen magyar író sem élt: minden érzéke, minden pórusa állandóan itta az életet, folyton úton volt, jegyezgető ceruzája sohasem pihent, mélységekbe ásott, mint a régész s elmerült a friss élet langyos, latyakos felszínébe, mint a riporter; kofahajón hallgatta az emberi locogást, hivatalszobákban látszólag ártatlan csevegés közepette tapogatta ki a közélet rejtett rugóit, régi könyvek betűi mögé oda varázsoltta az elsüllyedt életet s élőkől kényszerítette ki rejtett emberségüket. Élmények dandárai alakultak, sorakoztak benne: így jutott el a törvényig, létünk törvénytáráig. De mi volt az ő vallása? Az, hogy álmisztériumokat vert szét szellemének s műveinek a sodra, hiedelmeket és babonákat zúzott össze, a létezés egész misztériumát fölfedte, bevilágította s emberi következtetéseit is bátran levonta.

Mindig úgy éreztem, hogy művei nemcsak művek, hanem cselekedetek is, közvetlenül beáradnak az életbe és ősi, eredeti irányvonalak felé hajlítják, mint a vallásalapítók, az ősbölcselet papjai. Móriczról szóló első, dadogó tanulmányomban is kifejezést adtam ennek az élményemnek. Mint többektől hallottam, írásom jól esett Móricz Zsigmondnak, még 1928-ban, öt esztendő múlva is azt mondta, hogy a legmegérzőbb és legmegértőbb írás róla. Véleménye távolról sem szerény soraim értékét jelzi, hanem inkább arra mutat, hogy milyen mostohan bánt vele a sajtó, a kritika, az egész magyar közélet. A »Nyugat« hivatalos kritikusa csak a »Sárárany«-ig tudta követni őt, – így történt Adyval is, »Ki látott engem« című kötetét már nem értették kortársai, »A halottak élén«-t még kevésbé. A »másik oldal« pedig kíméletlenül folytatta Móricz ellen a hadjáratot; emlékszem, az irodalomtörténet professzora Móricz-cikkem megjelenése után a Ménési-úton, midőn meglátott, átment a másik oldalra. A Kisfaludy-Társaság kizárta tagjai közül s mindmáig elfeledte a »rehabilitálást«, kortársaim pedig minden lelkiismeretfurdalás nélkül beléptek a társaságba anélkül, hogy (mint legügyesebb kortársam egy parasztvacsorán Móricz Zsigmondot szólított) »édesapjuk« rehabilitálását elintéztették volna. Am mentességükre szolgál, hogy halála előtt, elkésve, mégis eszükbe jutott. Arra gondoltak bizonyára, hogy utókor is létezik. A jelenkorra és szellemére mindenesetre jellemző, hogy Márai Sándor az Akadémia tagja lett, de Móricz Zsigmondnak még a neve sem merült fel. Kodály Zoltán pedig kisebbségben maradt...

Móricz a hajszában s a kényszerű magányban mélyebbre merült: gyermekkorába és a történelembe. A húszas évek elején jelent meg gyermekkorának regénye, a »Légy jó mindhalálig«. Az ő igazi jósága: egy egész közösség életének, sorsának átélése volt, mérhetetlen terhek s élménytömegek vállalása. Agyveleje szün-

lenül dolgozó motor volt, megállás és pihenők nélkül »mozgott«, mint a természeti erők, az eleve elrendeltség benne kozmikus arányokban jelentkezett. Semmiféle hatalom sem téríthette el eredeti útjától. Pergőtűzben élt, de minden bántás és támadás csak annyit változtatott pályáján, hogy a mondanivalók olykor más sorrendben áradtak ki belőle, de kiáradt minden, semmi sem tudta csonka emberré, csonka művésszé rettenteni őt. A huszas évek elején nemcsak gyermekkorába merült vissza, hanem a történelembe is és nemsokára megszületett a »Tündérgert«, hatalmas erdélyi trilógiájának első része. Már akkor éreztem: jóval több ez a regény Báthory Gábornak és korának ábrázolásánál, a pogány kán jelenik meg itten, a keleti barbár, aki emberáldozattal csinálja a történelmet. A keleti kánok iszonyú »elragadtatása« lobban ki lépten-nyomon Báthory Gáborból, – a kegyetlenség nagyon kezdetleges szó belső lávájának kifejezésére. S milyen messzire világított Báthory Gábor tüze, az ő fényénél írta meg »Barbárok« című novelláskönyvét is: a pusztákra szorult vad, keleti »pásztorerkölcsöt«, »pásztorvallást«. Az Erdély-trilógia másik két kötetében pedig éppen Báthory Gábor ellenpólusát teremtette meg: Bethlen Gábor magyar humanizmusát, a földműves és műves magyar terebélyes, tömör szellemét, életérzését.

MÓRICZ ZSENIJÉNEK legfőbb bizonyítéka, hogy sohasem volt egyvágányú, tehát agyonegyensúlyozott és »higgasztott« író. A folyam egyetlen mederben siet a tenger felé, a folyamrendszer azonban tájakat hálóz be s medrek özönével megy a tengerbe. Ilyen folyamrendszer volt Móricz zsenije. Midőn az »Erdély«-t írta, azt hitték, hogy csúcspontjára ért, de közben gyors egymásutánban jöttek a másarcú művek: a »Boldog ember«, a paraszti hétköznapok utolérhetetlenül gazdag költészete, a »Rokonok«, mely Tolnai Lajos óta egyetlen nagy regényünk a középréteg életéről, a »Forró mezők«, mely »bűnügyi történet« keretében világít a magyarság biológiai mélységébe, a »Betyár«, mely elsőnek realizálja Eötvös József óta a betyárromantikát. Móricz a Betyár-jában a »Falu jegyzőjé«-nek Violája támad fel újra s mérkőzik az alig változott társadalmi viszonyokkal; ez a műve különben a Rózsa Sándor-trilógia előfutára. Utolsó napjaiban emlegette, hogy Jézusról szeretne regényt írni, nem csodálkozom, bizonyára félig készen merült fel benne egy ilyen mű terve. Források tömege szakadt fel belőle folytonosan és végül is: a termés, az adakozás folytonossága ölte meg.

De a folytonos adás nélkül nem bírta volna a magyar életet. Ha egy percre is megállott volna benne a teremtés forró, belső áradása, összeomlott volna a reá hulló reménytelenségtől. Ady dőlté után magányos tölgyfa volt, túlságosan dúslombú, erős és roppant volt korának. Teher volt, elérhetetlen példa, utánozhatatlanul gazdag élet. Mikor hatvanesztendőssé lett, csak egy-két napilap emlékezett meg róla, a »Nyugat«, melynek a hősi időkben oszlopa volt, egyetlen szót sem szentelt a hatvanéves Móricz Zsigmondnak, egyedül maradt műveinek dandárával. Egyik magánszínházunk előadta

»Kismadár« c. darabját, legjobb színpadi művét. Megdöbbenve hagytuk el a bemutatót, bár a félreértések hona vagyunk, de ennyire még nem értettek félre magyar író. Utóbb már napilap sem állott Móricz Zsigmond rendelkezésére, átvette a »Kelet Népe«-t, írta, szerkesztette és – nem az ő szégyene! – ügynökölte. Kétizben rásujtott a betegség, az agyvérzés s közben meg kellett érnie, hogy az utána következő nemzedék egy-két tagja máris halottként kezeli. A könyvnapon jelent meg Illyés Gyula »Mint a darvak« c. kis munkája, melyben érthetetlenül elfogult ítéletet mond Móricz Zsigmond népszemlélete felett. Azt írja Illyés, hogy Móricz csak hatvanesztendő korában bírt érzőszívű parasztot ábrázolni, egyben heves és elhamarkodott ítéletet mond újabb irodalmunk népszemlélete felett is; mélységesen elítéli; egyoldalúnak minősíti; sőtétlenlátónak, túlzottan naturalistának, Zola-epigonságnak bélyegzi és csattanóul: pálcát tör Móricz Zsigmond felett is. Augusztus elején, Borszéken olvastam Illyés könyvét, onnét írtam cikket a »Híd«-nak tévedéséről, ez az írásom utolsó tisztelgésem az élő Móricz Zsigmond előtt. Illyés megfélekedett Justh Zsigmond, Tömörkény István, Gozdsu Elek s a századforduló annyi és annyi kitűnő írójának népszemléletéről, melyben éppen legendő bensőség és »éző szív« akad. Kortársairól is igaztalanul ítél, mert nem vette figyelembe a »sőtétlátású« Kodolányinak »Feketevíz« c. kitűnő regényét többek között. Legigazságtalanabb mégis Móricz Zsigmonddal szemben, akinek első novellája a »Hét krajcár« ugyancsak »ézőszívű« népet ábrázol, életműve pedig a népiségnek utolérhetetlenül gazdag tárháza. Megírta a »Sárarany«-t, de a »Pillangó« bűbajos idilljét is. Elbeszéléseiben megtaláljuk a magyar népegyéniségnek minden villanását. Móricz realista gazdagságához egyedül Jókai mesebeli gazdagsága fogható s mégis őt érte az egyoldalúság vádja, még pedig a saját oldaláról s egy kitűnő elmétől. A kritika tévedései és fontoskodásai sohasem érintették mélyebben Móricz Zsigmondot, az ilyen ténybeli »elírások« azonban fájtak neki, mert elárulták, hogy műveinek jelentékeny részét azok feledték el, akiknek legjobban kellett volna emlékezniök és olyanok rajzoltak elfogult torzképet róla, akiktől elvárhatta az igazság hűségét.

»RÓZSA SÁNDOR« ELLEN Illyés elsietett megállapításával párhuzamosan indult meg a hadjárat. A front megdöbbenő volt: kik találkoztak a magyar igazmondó ellen! Milyen »áthidalhatatlan« politikai, faji és társadalmi ellentétek lettek egyszerre áthidalhatóvá. Elkeseredett ellenfelek szövetkeztek Móricz Zsigmond vádolására és elítélésére. Hol volt a nemzedék, az utódok, akiknek zárt sorokban melléje kellett volna állaniok? A kezüket mosták valahol, mintha valamennyien Pilátusok lennének. Móricz ismét egyedül volt és ismét a teremtésbe menekült, nem sokkal halála előtt mesélte nekem nyugodtan, mosolyogva, hogy milyen lesz a Rózsa Sándor-trilógia harmadik kötete. Nem vett tudomást arról, hogy máris görgetik az akadályokat a harmadik kötet megjelenése elé. Nem fülelt a »szellemi harc« elfajulására, beletemetkezett a terem-

tés lázába, mint a pogány áldozó: életerejének utolsó cseppjeit öntötte a tűzre, melynek »nem szabad kialudni«.

A Rózsa Sándor-harcból én is kivettem a részem, a »bombák« egyrésze reám hullott, idegen érdekek lapjai, melyek sohasem bocsájtják meg, hogy saját fajtám kegyetlen bírálata után az idegen fajt is bírálóban merészelttem részeltetni, alkalomnak vélték Móricz Rózsa Sándoráról írt szerény cikkeimet arra, hogy ismét víz alá merítsenek. Úgy számoltak, hogy azóta öregebb lett a tudóm s nem bírja ki oly sokáig a víz alatt. Ilyen indokok mozgatják nálunk bizonyos szellemi csoportok »kritikáját«. Ezek az érdekcsoportok az utóbbi időben feltűnően durván támadták Móricz Zsigmondot is, midőn nyilvánvaló lett, hogy életművét már semmiképpen sem használhatják fel a maguk érdekeinek védelmében. Egy érdekcsoport, mely Földi Mihályt melengeti a keblén, forradalommal és destrukcióval vádolta Móriczot, akár 1920-ban a másik oldal, – a magyar génusz elleni harc tehát oldalról-oldalra vándorol. El kell mindezt most mondanom, hadd lássuk, hogy kik verték a koporsószegeket. De el kell mondanom az utókor számára is, akkor talán majd akadnak magyarok, akik pirulnak helyettünk.

A vád az volt, hogy Móricz Zsigmond »haramiából« teremtett néphőst és regényhőst; engem pedig azzal vádoltak, hogy »példának« tartom Rózsa Sándort; egy kegyes ítéssz, bizonyára csupa felebaráti szeretetből azt ajánlotta, hogy Rózsa Sándor cselekedeteiért terjesszék ki utólag reám is a bűnrészességet. A szégyen éget most is, hogy ilyen szellemi színvonalon kell hadakozni, de Móricz friss sírjánál meg kell végre mutatnunk a teljes igazságot és fel kell vetnünk a szellemi felelősség kérdését. Rózsa Sándort már nagyon régen, még a régi »Nyugat« fénykorában meg akarta írni; Osvát Ernő beszélte le több ízben. Ez a mű tehát évtizedeken keresztül élt és érett az íróban, évtizedek hősege edzette; ha silányabb plánta lett volna, régen elfonnyadt volna. Hatvanadik születésnapja előtt mesélte nekem egy bizalmas percben, a Pannónia-kávéház terraszán, hogy regényciklust akar írni 1848-ról. Tervét be is foglaltam jubileumi cikkembe; eleinte kedvesen tiltakozott ellene, nemsokára azonban mégis megszületett a »Rózsa Sándor«. Móricz természetesen nem »betyárregényt« írt, hanem a magyar jobbágyfelszabadítás korának eposzát. A jobbágyfelszabadítás előtti időről Eötvös József alkotott nagyszabású társadalmi regényt, »A falu jegyzőjé«-t. Miért képviseli ebben a regényben a betyárrá lett jobbágy, Viola, a népet? Nyilván azért, mert a népsors elesettségét és reménytelenségét csakis eltorzult hősből tudta szemléltetni Eötvös József, aki éppen úgy írói hitvallásának tartotta az igazság szolgálatát, mint Móricz Zsigmond. Eötvös Violája betyársorban is ember marad, tisztább és erkölcsibb ember üldözőinél, tehát a hatalom birtokosainál. Eötvös regénye ma kötelező iskolai olvasmány és senkinek sem jut eszébe Viola alakja miatt vádat emelni ellene. Móricz Eötvös hagyományát folytatja, sőt »A falu jegyzőjé«-ben megszakadt cselekményt is. Eötvös a jobbágyfelszabadítás előtti időket írja meg, Móricz Zsigmond pedig a jobbágyfelszabadítás félbenmaradását, a múlt század derekán megindult népi előretörés

tragikumát. Nem Móricz tehet arról, hanem a történelem, hogy csupán eltorzult hősből, a betyárrá lett Rózsa Sándorban szemléltethette ennek a társadalmi folyamatnak a félbenmaradását, a tragikumát.

Móricz »alulról« nézte Rózsa Sándort, a nép szemével és alakja köré építette a múlt század népi világát. Arányérzéke, stílusa, elbeszélő modora éppen olyan érett klasszicizmussal jelentkezik ebben a művében, mint az »Erdély«-ben. A kritikának hónapokon keresztül ujjongania kellett volna művészi értékei felett, ehelyett azonban Rózsa Sándor alkalom volt a hadjáratra a népi gondolat ellen s ugyan mit számított az, hogy esetleg áldozatul esik a súlyosan megtámadott egészségű író. Egyik napilap még azt is olcsó gúny tárgyává tette, hogy a balatonszárszói konferencián elhatároztuk: ezen az őszi országos ünneplésben részesítjük Móricz Zsigmondot. Elhatározásunkat megírta Németh László s erre természetesen Móricz mellett ő lett a céltábla. És milyen érvek hullottak; »fémjelzésükre« meg kell említenem a következőt. Rózsa Sándorról írt cikkeimben állandóan rámutattam arra, hogy betyársorban, eltorzulásban is megőrzi a néphez fűződő hűségét és a magyar népet annyira jellemző emberségességét. Megkockáztattam, hogy éppen emberség dolgában mennyire a többi kelet-közép-európai népek hasonló »néphősei« fölé emelkedik. Móricz ezt különben nagyszerű jelenetben érezteti: a fölkelő csapatok idegen falut foglalnak el s prédálják, Rózsa Sándor azonban darab kenyeret ad egy idegen vérű s nyelvű öreg parasztasszonynak és elmerülve nézi: miként majszolja. Nosza megindult a pergőtűz, hogy »eszményképnek« tartom Rózsa Sándort...

A »Rózsa Sándor« Móricz Zsigmond félreértett művei közé tartozik s oh, nem az olvasó értette félre, hanem elszánt érdekszövegségek feszítették meg erejüket, hogy félreértessék. S mindez közvetlenül halála előtt történt, holott köztudomású volt, hogy egészsége napról-napra romlik, anyagi helyzete igen súlyos, de ekkor is csak dőféseket kapott. Elmaradt a mecénás, aki üdülőhelyre vitte volna, nem siettek ki Leányfalura híres professzorok, egyik író- s kortársam szinte felháborodott, midőn egynapos leányfalusi útra szólítottam fel. Pedig Leányfalu az lett, ami Csucsá volt az első világégés idején: a legnagyobbak és legigazabbnak menedéke. Csucsá mellett is elrohantak a vonatok, a kortársak és az események, mintha halottat őrizne a Boncza-kúria, holott azok voltak a halál fia, akik elrohantak mellette ...

HA ÉLETÉBEN HANGOS HADJÁRAT FOLYT ELLENE, most majd csöndes hadjárat következik, ismerjük az utóbbit is: Tolnai Lajos sorsa nagyon világosan példázza; az is jellemző, hogy éppen Móricz Zsigmond vette fel a harcot élete alkonyán Tolnai igazolásáért; a nyár elején kérdeztem, hogy min dolgozik s elmondotta, hogy Tolnai Lajost akarja rövidesen sajtó alá rendezni. Talán érezte, hogy Tolnai-sors várakozik az ő hagyatékára is? Műveinek egyrésze már most sem kapható, számos írása kiadatlan, így út-törő jelentőségű irodalmi tanulmányai is, köztük perdöntő Arany

János-tanulmánya. Publicisztikai munkásságából semmi sem jelent meg, kiadatlan novellái néhány kötetet töltenének meg, regényeket is találhatunk fiókjában. Válogatott műveinek húszkötetes sorozata még életében elfogyott, a másik húszkötetes gyűjtemény kiadását hiába várta. Megmaradt hívóinek azonban mindent el kell követniök, hogy összes műveinek kritikai kiadása mielőbb napvilágot lásson, különben ötven esztendő múlva valóban az lesz a sorsa, mint Tolnai Lajosé. Azok, akik eddig is szemben állottak véle, nem kimélik majd a fáradságot, hogy a köztudatból kihulljon; a mi vállunkon a felelősség, hogy megakadályozzuk.

Másik feladatunk, hogy mielőbb áttekintést nyújtsunk életművéről, nemcsak méreteiről, hanem belső sűrűségéről is. Irodalmi életünk elsiklott művei felett, a legjobb esetben: általánosságokat fecsegett róluk. Senki sem foglalkozott még például novelláinak mérhetetlen gazdagságával. Az »És akkor meghalt a mesé«-vel, mely azt a pillanatot ábrázolja, midőn egy nép véresen és kínok közepette kifeslik a meséből, a mítoszról a történelembe, – vagy a »Vaskereszt«-tel, mely néhány lapra egész századot sűrít. Tudattá kell érlelnünk hagyatékát s így kell átadnunk az utódoknak. Móricz Zsigmondhoz, az élet páratlan magyar hőséhez, nem illenek sem az összeomló gyász jajszavai, sem pedig a csinált fájdalom krokodilluskönnyei. Követnünk, folytatnunk és szolgálunk kell őt.

A magyar realizmus benne teljesedett és hágott legmagasabb csúcsra. Az ő realizmusát nem korlátozták indulatok, agyoncsépeelt családi szövevények, elméleti elgondolások. Nem rögződött egy tájhoz, vagy társadalmi csoporthoz. Mint a pacsirta a magasba: az egyéni esetből azonnal az egyetemesbe tudott röpködni. Atfogta a magyar glóbuszt és óriási elméje: művekké, tudattá, szellemi szintézissé transzformálta. Életművének értelme nélkül csonka marad az elkövetkezendők lelke. Érette élni: ma is, holnap is, életet és sorsot betöltő feladat. A magyar »egészet«, teljességet belőle tanulhatjuk és taníthatjuk. Életünk egyetlen síkján sem tévedt el; támasza: géniuszának páratlan biztonságérzéke volt.

Nem tudok elbűcsúzni tőle. Az én halottjaim amúgy is vélem jönnek, sohasem látom őket mereven, kiterítve, hült arccal, hanem az élet melegével örökítődnek meg bennem. Ha ki tudok szakadni az élet egyre terhesebb zsvivájából és egyedül maradok, rendre megjelennek, látom őket. Mióta Móricz Zsigmond meghalt, talán egy órámmal sem múlik el anélkül, hogy alakja föl ne merülne bennem. Most is látom: barna ruhában, fejébe gyürt kalapban, kezében botjával országúton megy, néha eltakarja az út pora, de folyton felvillan mindent látott, elkomolyodó, mélybenező tekintete. A nekrológok általában »kedvesen ravasz tekintetéről« beszélnek, holott ez a tekintet csak védőpajzs volt egy mélyebb szemlélet előtt. Úgy érzem, művészi és emberi lényegét látom: a legnagyobb magyar utast, aki elzarándokolt ennek a földnek minden zugába, minden érdemes szívéhez, ő a magyar zarándok, aki egy nép határtalan életére méretezte útjait és velünk lesz, mellettek lépked mindörökké.

FÉJA GÉZA